

Anmeldelser

Jørn Sandnes, Helge Salvesen: Ødegårdstid i Norge. Det nordiske ødegårdsprojekts norske undersøkelser. Det Nordiske Ødegårdsprojekt Publikation nr. 4. Oslo, Universitetsforlaget 1978. 179 s.

Andreas Holmsen: Hva kan vi vite om Agrarkatastrofen i Norge i Middelalderen. Oslo, Universitetsforlaget 1978. 128 s.

Helge Salvesen: Jord i Jemtland. Bopningshistoriske og økonomiske studier i grenseland ca. 1200–1650. Det Nordiske Ødegårdsprojekt Publikasjon nr. 5. Östersund, AB Wisénska bokhandeln förlag 1979. 187 s.

Det Nordiske Ødegårdsprojekt organiseredes i 1968–69 med det formål at sammenligne udviklingen i den agrare bebyggelse og økonomi i tidsrummet ca. 1300–1600 på nordisk plan. Midlerne hertil er repræsentative punktundersøgelser i hvert enkelt land med en afsluttende fælles komparation. I disse år høstes frugterne af projektet gennem en stadig strøm af publikationer vedrørende de enkelte punktundersøgelser, og den fælles nordiske komparation er nu under udarbejdelse.

De her foreliggende norske arbejder omfatter dels en samlet oversigt over ødegårdsprojektets norske undersøgelser (Ødegårdstid i Norge), resultaterne fra en punktundersøgelse (Jemtland), og en række metodiske indlæg af Andreas Holmsen, ødegårdsforskningens *grand old man*. Disse indlæg skal ses i sammenhæng med den metodedeбат, der har kørt i ødegårdsprojektets regi som følge af, at man fra norsk side har anvendt en undersøgelsesstrategi, hvor den retrospektive rekonstruktion af et højmiddelalderligt bebyggelsesmaksimum udgør et kernepunkt, medens man fra dansk og svensk side i hovedsagen har baseret sine undersøgelser på samtidigt kildemateriale. Som et andet særtræk for den norske del af ødegårdsprojektet kan nævnes, at hovedparten af punktundersøgelserne er lavet af hovedfagsstudenter. For disse og øvrige organisatoriske forhold gøres der udmærket rede i Ødegårdstid i Norge, der er skrevet af Jørn Sandnes, ødegårdsprojektets norske arbejdsleder, og Helge Salvesen, der har gjort tjeneste som videnskabelig assistent ved projektet.

I Norge er udvælgelsen af undersøgelsesområder, omtrent 20, foregået på grundlag af en inddeling i landbrugszoner. Indenfor disse er der så videre taget hensyn til kildefrekvensen. Formålet med de enkelte undersøgelser har været at klarlægge gårdenes historie ca. 1300–1600 med hovedvægt på øde-lægning og andre krisefænomener. Konkret har man koncentreret sig om at rekonstruere højmiddelalderens bebyggelse, som udgangspunkt for studiet af øde-lægning og kontraktion i senmiddelalderen, herunder udviklingen i landgilde-, jordpris- og produktionsforhold. Holdepunkter for rekonstruktionen af højmiddelalderens bebyggelsesmaksimum er a) ældste belæg på gården, b) landgildens størrelse og sammensætning, c) besiddelsesforhold, d) gårdsnavne, e) arkæologisk materiale. Metodisk set knytter der sig en række indvendinger til brugen af de nævnte variabler, og disse indvendinger tages da også op til kortfattet diskussion, hvor de imidlertid stort set affærdigedes som værende af større teoretisk end praktisk interesse (s. 20 og 22). Argumentationen føres her i høj grad på »common sence« basis, og det fremgår ikke umiddelbart i hvor høj grad metoden egentlig er kritisk undersøgt. Det tværfaglige aspekt,

der kunne have befordret sådanne kritiske metodeundersøgelser har netop været mindre fremme i Norge (s. 28).

På baggrund af de senere års diskussion i Danmark om stednavnematerialets bebyggelsehistoriske udsagnskraft forekommer det slående, hvor håndfast stednavnematerialet er anvendt i de norske undersøgelser såvel i geografisk som ikke mindst i kronologisk henseende, hvor bebyggelserne uden videre på baggrund af navnetypen klassificeres som hidrørende fra middelalder, yngre jernalder eller endog ældre jernalder (s. 75, 77, 89).

Resultaterne af punktundersøgelserne styrker generelt det hævdvundne billede af ødegårdskrisens omfang og årsagsforhold i Norge. Som et hovedresultat står påvisningen af en endog meget stærk øde-lægning over hele landet, omfattende mellem halvdelen og to tredjedele af gårdene således, at det samlede antal gårde i drift omkring 1520 skulle være faldet til to femtedele af førkriseniveauet. Kystnære bebyggelser og gårdene i de centrale agerbrugsområder viste sig mest modstandsdygtige, medens middelalderrydningerne ramtes meget hårdt.

Kronologien i ødelæggelserne lader sig på baggrund af den anvendte metode ikke angive præcis, hvorfor det også må stå uafklaret hen, hvorvidt der var tale om én lang eller flere kortere kriseperioder i Norge. Tiårene omkring midten af 1400-tallet udpeges dog som den værste ødegårds- og depressionstid over størstedelen af landet. Som forklaringsfaktor har det ikke været muligt at opstille noget realistisk alternativ til en stærk befolkningsnedgang i Norge, forårsaget først og fremmest af pesten. Men det betones, at denne hovedårsag ikke kan stå alene, eftersom der allerede skimtes begyndende krisetegn før 1350, ligesom krisens langstrakte karakter ikke lader sig forklare tilfredsstillende ud fra pesten alene.

Det synes karakteristisk for punktundersøgelserne, at der kun i ringe grad er lagt vægt på selvstændige metodeundersøgelser, herunder mere præcise vurderinger af usikkerhedernes omfang, hvorfor verbale reservationer må træde i stedet (s. 94 f., s. 106 og s. 113). På den baggrund virker det noget misvisende, at statistikkerne opererer med nøjagtige procenttal, af og til endda med flere decimaler. Helt uantageligt virker det, når Norges befolkning i højmiddelalderen anslås på grundlag af et navnegårdstal, der ikke bør opfattes som andet end en antydning af størrelsesorden (s. 55), et brugsdelingstal, der knapt nok kan tillægges nogen selvstændig videnskabelig værdi (s. 59), og en hypotetisk husstandsstørrelse (s. 61).

Andreas Holmsens værk om Agrarkatastrofen i Norge består af fire selvstændige, mindre afhandlinger, der, som nævnt, er skrevet som indlæg i den metodiske debat om den i Norge anvendte retrospektive teknik og dermed knytter direkte an til ødegårdsprojektets undersøgelser.

Et hovedsynspunkt i afhandlingerne er, at jordbruget i Norge stort set blev drevet på et rent subsistensgrundlag, uden nævneværdig indblanding af stordrift og dermed forbundne godsøkonomiske indgreb, ligesom statsmagtsudøvelsen ikke synes at have været nogen forstyrrende faktor af betydning. Dette at bebyggelsen i Norge, i modsætning til forholdene i Danmark og Sverige, synes relativt upåvirket af handels-, besiddelses- og centralmagtsforhold, skulle netop præge det norske agrarhistoriske kildemateriale og dermed gøre den særlige retrospektive metode mulig. Som konkret belæg herfor tjener den største af de fire afhandlinger (Kap. II: Opplandskattene taler), hvor det påvises, at irregulære afgiftsforhold i en jordebog fra 1578 er direkte vidnesbyrd om øde middelaldergårde, der nu fungerede som underbrug til eksisterende gårde. Det konkluderes derfor (s. 58), at der i Norge i ældre tid kan have været en usædvanlig grad af kontinuitet ikke bare i gårdstrukturen, men også i skatter som direkte eller indirekte knytter sig til gårdene. Afhandlingen rummer tillige en række konkrete eksempler på den anvendte

retrospektive teknik. Argumentationen virker her vel ikke overalt tvingende (se f. eks. Skarperud eksemplet s. 44), og især forekommer tiltroen til stednavnematerialets ud-sagnskraft slående. Er endelsen -rud virkeligt et »klart bostedsnavn«?

I de øvrige tre afhandlinger tegnes, ud fra samtidigt jordebogs- og tienderegnskabsmateriale, et billede af krisetilstanden, eller med Holmsens udtryk, den agrare og demografiske katastrofe i henholdsvis Østlandet, Vestlandet og Nordnorge. Bogen bliver hermed et nyttigt supplement til »Ødegårdstid i Norge«.

Helge Salvesens punktanalyse af tre sogne i Jemtland adskiller sig såvel hvad angår kilder, metoder som resultater en del fra den øvrige norske ødegårdsforskning. Landskabets skiftende statstilholdsforhold før Brömsebro-freden i 1645 giver det et kildemæssigt særtræk, ligesom det senmiddelalderlige diplommateriale er usædvanligt rigt, omstændigheder der i høj grad præger de anvendte analysemetoder i retning af de almindeligvis anvendte i Danmark og Sverige.

Den velskrevne og godt illustrerede fremstilling tager sit udgangspunkt i en beskrivelse af undersøgelsesområdet naturlige forudsætninger. Herefter gøres der rede for bebyggelsesforholdene i det 16.-17. årh. Først fra midten af det 16. årh. haves kilder, der giver nogenlunde fuldstændige fortegnelser over bebyggelsen. På dette tidspunkt omfattede de 3 sogne ialt omkring 60 beboede skattegårde, der næsten samtlige var »bondeodel«. Det påvises, at bebyggelsesforholdene stort set er stabile fra denne tid og frem til ca. 1720 – hvilket står i skærende kontrast til den voldsomme ekspansion og genrydning i det øvrige Norge i samme periode. Salvesen forklarer denne særlige udvikling på det socio-økonomiske plan, idet han antager, at den dominerende bebyggelsesform – små byer med ager-blanding – kombineret med selvejet, der umuliggjorde regulerende indgreb – modvirkede genrydning. Jemterne havde efter ødegårdstiden tilpasset sig en ekstensiv, arealkrævende driftsform med vægt på kvægavl. Op imod halvdelen af byerne i de tre sogne havde i midten af det 16. årh. ødejorde under deres brug.

Den videre rekonstruktion af bebyggelsesudviklingen før ca. 1550 tager sit udgangspunkt i en retrospektion ud fra 1500-tallets kamerale materiale, der imidlertid kontrolleres ved hjælp af diplommateriale kombineret med mindre arkæologiske undersøgelser. Denne fremgangsmåde bevirker en disponering af afhandlingen i overensstemmelse med de forskelligartede kildegrupper, hvilket mindsker overskueligheden noget og medfører en del gentagelser.

Ialt registreres 93 gårde som kildebelagt en eller flere gange før år 1600. Heraf er 37 registreret som øde, svarende til knapt 40 %, hvilket set i forhold til det øvrige norske materiale er en usædvanlig lav ødegårdsprocent. Diplomaterialets direkte ødebelæg giver mulighed for visse kronologiske holdepunkter. Næsten samtlige direkte ødebelæg stammer fra tiden efter 1450 (det overhovedet ældste er fra 1374), men under hensyntagen til diplomaterialets stigende frekvens lader der sig udskille en stabilisering, evt. nedgang, i ødeprocessen fra 1470'erne af, indtil processen ophører i 1500-tallets første årtier.

Med så få kronologiske holdepunkter må årsagsdiskussionen naturligvis, som fremhævet af Salvesen, få en hypotetisk karakter. Meget hypotetisk på grundlag af den konkrete undersøgelse virker det imidlertid, når det antages at befolkningstallet og dermed bebyggelsen blev stærkt reduceret i 1300-tallets anden halvdel, hvilket på traditionel vis tilskrives pesten (som ikke er kildemæssigt belagt i Jemtland), der skal have bortrevet halvdelen eller endog to tredjedele af befolkningen. Pesten kan dog ikke forklare nedgangstendenserne før 1350 samt krisens forskellige varighed fra egn til egn. Salvesen fremsætter her den interessante hypotese, at regressionen før 1350 først ramte de centrale tæt bebyggede områder, som følge af en stadig udparcellering og et højt afgiftsniveau i disse

egne, medens de sent koloniserede områder ikke oplevede ødelægning før 1350. Den forskellige genrydningstakt og omfanget af den kan forklares som en vekselvirkning mellem ydre magttiltag for at fremme genrydning og indre kræfter, som hindrede en optagelse af gårde. Med andre ord må forklaringen søges i komplekse socio-økonomiske systemer.

Helge Salvesens undersøgelse understreger således påny »ødegårdskrisens« stærke regionale variationer inden for Norden. En variation der nok kan efterlade en vis nagende tvivl om sammenligneligheden af de vidt forskellige undersøgelser, hvis udgangspunkter i høj grad er præget af de enkelte regioners kildemæssige og metodiske muligheder.

Erland Porsmose

Mikael Venge: »Når vinden føjer sig...« Spillet om magten i Danmark marts–december 1523. Odense University Studies in History and Social Sciences 47. Odense, Universitetsforlaget 1977. 176 s. 80 kr. + moms.

Den foreliggende afhandling er en del af det arbejde, som forf. fremlagde til offentlig prøve for at erhverve den filosofiske doktorgrad. Den anden del er forf.s tidligere publicerede arbejde om Christian II's fald (se *HT* 77, 1977, s. 215–20). I den nu fremlagte bog behandler forf. sammensætningen af hertug Frederiks hær ved erobringen af Danmark 1523, de militære hændelser i året, aspekter af konfrontationen med Christian II, belejringen af København, samt fredsslutningen. Nærværende anmelders officielle opposition, der går ind på begge de nævnte afhandlinger, er blevet publiceret i *Historie, Jyske Samlinger*. Ny r. XIII, Århus 1980, s. 143–64. Der vil derfor her kun blive tale om at fremføre synspunkter, som ikke direkte kom til udtryk i oppositionen.

Som forf. fremhæver i sit tilføjede »Ad lectorem«, s. 161, var hovedobjektet for hans studie i den foreliggende bog feltherren Johan Rantzau (1492–1565). Forf. bruger det kunstgreb at lade Johan Rantzau optræde som en bifigur til Christian II's og Frederik I's kamp om magten i Danmark 1523. Denne anskuelsesmåde giver ham stor frihed til at fremstille Johan Rantzau's virke i en for Danmark højdramatisk situation, hvad der må siges at være bogens egentlige sigte. Dette sigte bliver meget klart, efter at forløbet måned for måned bliver fremstillet af Venge således, at opgøret mellem onkel og nevø på ingen måde kan lokke de to skikkelser ud af kulissernes verden. Som allerede påvist i min opposition, er billedet af Christian II lagt fast ved den tidligere afhandling af Venge, og portrættet af Frederik I kan vises at stå i stærk afhængighed af Utenhofs krønike i dens generelle hovedtendens.

Forf.s evner indenfor den biografiske genre lader sig følge f. eks. i det udmærkede afsnit s. 81–96, hvor Johan Rantzau's andel i våbenstilstanden udenfor København oktober–november 1523 bliver fremlagt ved en forsigtig og indtrængende analyse. Det må have været en selvfølge for Frederik I's dygtigste militære kapacitet i sommerens krig hurtigt at nå frem til en rimelig afslutning, før vinteren satte ind; en afslutning, der ville rydde risikoen for en genopblussen af krigshandlinger i det kommende år af vejen. Ved en nøgtern vurdering af krigens resultater og Christian II's person har Rantzau i forhandlinger med den belejrede garnison i København åbenbart været heldig nok til at fremstille situationen på en sådan måde, at en fredsslutning på bestående vilkår måtte synes rimelig. At ofre kongen ville med de kår, der så blev tilbudt, ikke falde svært for de adelskredse, der endnu stod på kongens side. Så kunne også den senere propaganda gennem flere år skræmme de besejrede med truslen om Christian II's udenlandske rustninger. Intet kunne være mere tilpas end den stadig hidsigere oparbejdede krigsstemning, som endelig fik emigrantkongen til at tro på våbenernes overlegenhed og så til at igang-